

3. kapitola: Dynamická a statická analýza slova

[Osobní data ke kapitole](#)

[Obsah kapitoly](#)

[Text kapitoly](#)

3 Dynamická a statická analýza slova

Cíle

Studijní články této kapitoly vám umožní lépe se orientovat v obtížném tematickém celku jazykového vyučování. Prostřednictvím flashových animací si uvědomíte rozdíl mezi rozbohem dynamickým, dvojčlenným - **slovotvorným**, kterým členíme slovo na slovotvorný základ a slovotvorné prostředky, a mezi rozbohem statickým, vícečlenným - **morfematickým (rozbohem stavby slova)**, kterým členíme slovo na nejmenší stavební části (předpony, kořeny, přípony a koncovky).

Tematický celek Stavba slova patří mezi nejobtížnější v jazykovém vyučování. Svědčí o tom časté dotazy učitelů na různých didaktických seminářích. Tato kapitola se pokouší přispět k odstranění nejistoty, jak správně přistupovat k tomuto tematickému celku. Naznačuje, jak pomocí animací odlišit dva typy rozborů (rozbor slovotvorný a rozbor morfematický) a ujasnit si vztahy mezi nimi.

3.1 Slovotvorný rozbor

Cíle

Poznáte slovotvorný rozbor jako prostředek, jímž jsou žáci vedeni k pochopení toho, jak jsou v češtině tvořena nová slova. Uvědomíte si, že nová slova nejsou v češtině tvořena z kořenů, ale z jiného slova, resp. jiných slov. Seznámíte se s nejčastějšími chybami žáků při hledání základových slov. Budete vnímat slovotvorný rozbor jako rozbor dynamický, dvojčlenný, kterým je slovo členěno na slovotvorný základ a na slovotvorné prostředky.

V současnosti vzniká potřeba nových a nových pojmenování v nejrůznějších oborech lidské činnosti. Žáci by měli být připraveni i nová slova tvořit, samozřejmě v souladu se slovotvornými zákonitostmi, které v češtině platí. Takových absolventů základních či středních škol, kteří budou v životě postaveni před úkol vytvořit nové slovo, určitě nebude mnoho. Učitelé často hledají odpověď na otázku: „Je slovotvorné učivo pro žáka vůbec přínosné?“ Určitě ano. Proniknutí do slovotvorné stavby slova umožní žákovi např. osvojit si dovednost správného psaní souhláskových skupin (*rozzuřit se, oddíl apod.*). Toto učivo bývá zařazeno v kapitole nazvané Stavba slova. Žáci se setkávají s dvojitým pohledem na slovo (slovotvorným a morfematickým). Pojdme se nejprve podívat na rozbor slovotvorný, tj. rozbor dynamický, dvojčlenný, který člení slovo na slovotvorný základ a slovotvorné prostředky.

V 60. letech 20. století se užíval v učivu o tvoření slov termín **slovní základ**, např. ve slově *pralesní* žáci vyčleňovali slovní základ *les*.

Slovo se jeví jako utvořené z kořene *-les-* připojením předpony *pra-* a přípony *-ní*. Navozovala se představa, že nová česká slova vlastně vznikají z kořene (připojováním předpon nebo přípon). Ve skutečnosti takto slova nevznikají.

Cílem slovtvorného rozboru je, aby žáci pochopili, jak vznikají nová slova. Je to rozbor dynamický. Nová slova vznikají ze slova (slov) v jazyce existujících, nikoli z kořene.

Zatímco **rozbór stavby slova** (viz následující studijní článek) lze provádět na kterémkoli tvaru slova (*pralesního, pralesních, pralesnímu*), **slovtvorný rozbór** vždy jen na základním tvaru slova (*pralesní*). **Základním tvarem** sloves je infinitiv, základním tvarem podstatných jmen je tvar 1. pádu čísla jednotného (s výjimkou podstatných jmen pomnožných), základním tvarem přídavných jmen je tvar 1. pádu čísla jednotného rodu mužského.

Není tedy didakticky správné položit otázku - *Jak byla utvořena slova pralesních, učitelku, vyřešil, překrásná?* Vhodná je otázka - *Jak byla utvořena slova pralesní, učitelka, vyřešit, překrásný?*

V prvním kroku analyzování libovolného slova musíme určit, zda je slovo utvořené na základě jiného slova, resp. jiných slov, nebo zda jde o slovo neutvořené, prvotní. Takové slovo ze slovtvorného rozboru vyloučíme.

Druhým krokem slovtvorného rozboru je tedy najít **slovo základové**. Při tom je důležité uvědomit si, že slovtvorný vztah má dvě stránky:

1. stránku formální - utvořené slovo se opírá o slovo základové formou,
2. stránku významovou - utvořené slovo se opírá o slovo základové významem.

Význam zkoumaného slova lze vysvětlit z významu slova základového, ale je třeba přitom vzít v úvahu i to, že utvořené slovo má se slovem základovým nejvíce hlásek společných.

Vyorávač je člověk, který vyorává, nikoli oře, základovým slovem je tedy slovo vyorávat.

vyorávač

vyorávat

Z hlediska formálního je nutná shoda v hláskové stavbě částí slov.

Významová stránka je také důležitá, aby žáci nevytvářeli náhodná spojení podle nějaké formální shody.

Mylně jsou tedy uvedena základová slova v následujících příkladech.

podvodník	košatý
vodník	šaty

Správné řešení: Slovo podvodník bylo utvořeno ze základového slova podvodný, slovo košatý ze základového slova koš.

Význam utvořené slova vysvětlujeme rozvinutím jeho slovtvorného významu:

Dobrák je dobrý člověk, nožič je osoba, která brousí nože, listonoš je člověk, který nosí listy, nikoli člověk, který doručuje poštu.

Slovtvorný rozbór je tedy také vhodný k tomu, abychom pomocí slova základového, resp. slov základových, zjistili význam slova odvozeného, resp. složeného.

Někdy slovo svůj původní lexikální význam nemá, nabylo nového významu, který se lexikalizoval, který u něj převládl. *Zelenina není jenom zelená.*

Podívejte se teď na ukázkou cvičení z učebnice Čeština pro 5. ročník základní školy, učebnice A, E. Hájková - V. Kočárková, Jinan 1993, s. 34. Hledání základového slova je tu založeno na logicko-myšlenkovém postupu srovnávání.

Základové slovo je slovo, ze kterého bylo odvozené slovo přímo vytvořeno.

Které slovo je základové?

doplatek	(plat, doplatit, plátce, vyplatit, splátka)
potopený	(topit, potopa, potopit, zatopený)
podkovářský	(podkova, kov, kovář, kovat, podkovář, podkovat)
obrázek	(obrazný, zobrazit, obraz, obrázkový)
smutné	(smutek, smuteční, zesmutnět, smutný)

Jakých chyb se žáci při hledání slov dopouštějí? Nejčastěji nevezmou v úvahu obě stránky slovtvorného vztahu, tj. formální i významovou. Někdy mají tendenci chybně uvést jako základové slovo jiné slovo příbuzné (*příkaz - rozkaz*). Můžeme se setkat i s naivními pokusy o výklad slova (*slépota ze slepené oči, příkaz ze spojení přísné kázání*). Některá krátká slova považují mylně za neodvozená, primární (*lov, hon*).

Měli by tedy dostat informaci, že dějová podstatná jména jsou v češtině utvořena od sloves (*slovo lov bylo utvořeno ze základového slova lovit, slovo hon bylo utvořeno ze základového slova honit*). Musí také vědět, že příslovce vznikají z přídavných jmen, nikoli naopak (*slovo pěkně bylo utvořeno ze základového slova pěkný*).

Je třeba upozornit i na to, že z jednoho základového slova může být utvořeno více různých slov. Vznikají pak tzv. **slovtvorná hnízda**.

V animaci je naznačeno postupné vytváření takového slovtvorného hnízda.

Třetím krokem ve slovtvorném rozboru je vyčlenění **slovtvorného základu** a **slovtvorných prostředků**. Ke správné realizaci tohoto kroku je třeba upozornit žáky na některé důležité okolnosti.

a) Mluvnická koncovka základového slova se nestává součástí slovtvorného základu, proto ji škrtneme. **Slovtvorný základ** je ta

část základového slova, která vstupuje do slova utvořeného. **Slovotvorné prostředky** odlišují slovo utvořené od slova základového.

hláskový

hláska

hlásk-

- ový

železnice

železný

železn-

- ice, n-ň

spisovatel

spisovat

spisova-

- tel

Není-li v základním tvaru základového slova koncovka, napíšeme 0, tím ještě zvýrazňujeme skutečnost, že v tom případě celé základové slovo vstupuje do slova utvořeného.

mužský

muž0

muž-

- ský

b) Ve všech předcházejících případech byl slovotvorný základ do utvořeného slova přijat beze změny. Následuje příklad slova, kdy při slovotvorném procesu dochází k hláskové změně.

divošský

divoch0

divoch-

- ský, ch-š

Žáci by měli na základě zkušenosti mít v povědomí, které hlásky tvoří alternující dvojice.

Podívejte se na animaci znázorňující slovotvorný rozbor slov učitelčin - učitelka - učitel.

Je tedy patrné, že pojem **kořen slova** nepatří do slovotvorného rozboru. Kořen je ta část slova, která je společná všem slovům příbuzným. Je to pojem užívaný při rozboru stavby slova. Tímto rozbořem se zabývá třetí studijní článek této kapitoly.

V následující ukázce se podívejte na tabulku, v níž je patrný rozdíl mezi pojmy *slovotvorný základ* a *kořen slova*. Pouze u některých slov se slovotvorný základ shoduje s kořenem slova.

slovo odvozené	slovo základové	slovotvorný základ	slovotvorné prostředky	kořen
rádce	radit	rad-	-ce, a-á	rad
rádcův	rádce	rádc-	-ův	rad
poradit	radit	-radit	po-	rad
porada	poradit	porad-	-a	rad

3.2 Slovotvorné způsoby a postupy

Cíle

Osvojte si nejjednodušší cesty, kterými lze žákům vysvětlit jednotlivé slovotvorné způsoby a postupy. Seznámíte se s příčinami chybného vnímání těchto slovotvorných způsobů a postupů.

zeměpisný, lidožroutský, listopadový nebyla utvořena skládáním? Ani vysokoškolským studentům to často není jasné. Ve studijním článku jsou naznačeny cesty vysvětlení jednotlivých slovtvorných způsobů a postupů. Je rozhodně užitečné, aby učitelé 1. stupně ZŠ toto učivo ovládali, i když se převážně probírá až na 2. stupni ZŠ. Pochopením tohoto učiva jako celku se vyhneme chybám při vysvětlování základů učiva na 1. stupni ZŠ.

Jak lze co nejjednodušším způsobem vysvětlit rozdíl mezi jednotlivými slovtvornými způsoby? Jak vyplývá z předchozího studijního článku, velmi jednoduše, pomocí pojmu **základové slovo**.

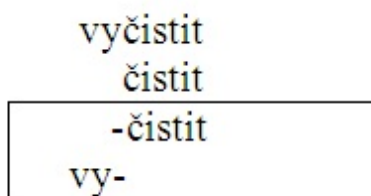

Je-li slovo utvořeno z jediného základového slova, je slovtvorným způsobem **odvozování**, je-li slovo utvořeno ze dvou či více základových slov, je slovtvorným způsobem **skládání**. Třetím slovtvorným způsobem je **zkracování**, tj. tvoření slov z několikasilovných pojmenování.

V rámci odvozování rozlišujeme slovtvorné postupy:

I. Předponové tvoření (prefixace)

Při tomto tvoření se celé slovo základové stává slovtvorným základem.

Velmi často se stává, že žáci považují za slovo utvořené předponou všechna slova, v nichž se předpona vyskytuje. Je třeba vysvětlit, že tomu tak není, a vždy zdůvodnit rozvinutím slovtvorného významu slova.

Pozor! Slovo *rozkaz* vyjadřuje výsledek děje pojmenovaný slovesem *rozkázat*. Nebylo tedy utvořeno předponou, ale nulovou koncovkou.

Stejně byla utvořena i další dějová substantiva, jako např. *výskok* (ze slovesa *vyskočit*), *přístup* (ze slovesa *přistoupit*), *náznak* (ze slovesa *naznačit*).

Didakticky je velmi žádoucí všimnout si významu jednotlivých předpon.

Příklad:
Předpona *pra-* ve slově *prales* má význam starobylosti, zatímco předpona *pra-* ve slově *pranepatrný* zesiluje význam. Velmi vhodná jsou k tomu cvičení, v nichž se pracuje se slovesy označujícími pohyb.

Příklady:
„Základní význam slovesa *jet* je (o člověku) pohybovat se, a to nikoli po nohou, nýbrž na nějakém dopravním prostředku“. Napište, jak pozměnil základní význam tohoto slovesa vlivem předpon:

dojet, přejet, projet, přijet, vyjet

Co všechno může vyjadřovat předpona *do-* u sloves?

- 1) směr k něčemu nebo dovnitř něčeho: *dojít* k lesu, *donést* do pokoje
 - 2) zakončení něčeho: *dopsat dopis* = dokončit dopis, *dopsat* = dokončit psaní, *dovařit* oběd = dokončit přípravu oběda
 - 3) přivést k (žádoucí) úplnosti (třeba i dodatečně): *dolít* sklenici = úplně naplnit
 - 4) dosáhnout žádoucího výsledku: *dosáhnout cíle*."
- (Čechová, M. - Oliva, K.: Hrátky s češtinou. SPN. Praha 1993, s. 40)

II. Příponové tvoření (sufixace)

Při tomto slovtvorném postupu je slovtvorným prostředkem přípona.

Podívejte se na ukázkou Co dovedou přípony z pracovního sešitu Čeština pro 5. ročník základní školy, Pracovní sešit, E. Hájková - V. Kočárková, Jinan 1993, s. 30.

22. Co dovedou přípony!

a) *Kdo so je?*
 Já jsem
 Blablan
 nebo
 Blablák
 Stejně jako
 Brňan, Ostravan,
 Pražan nebo
 Pražák

Já jsem
 Brňanka
 Ostravanka
 Pražanka
 Pražačka

My jsme
 Já jsem
 Já jsem

b) **Doplňte:**
 Zvíře má mládě. Hlablan má _____
 Kráva má _____ Kočka má _____
 Prase má _____ Slon má _____
 Kuň má _____ Pes má _____
 Ovce má _____ má _____

c) **Kde žije Blablan?**

Blablák bydlí v ulici _____

d) **Co dělá Blablan?**
 Kde to dělá? _____
 Čím to dělá? _____

221 Praha - Benešov u Prahy
 Praha - Smíchov
 Praha - I. Havní nádraží
 Praha Vršovice
 Praha Strašnice
 Praha Horní Měcholupy
 Praha I. Štěrňov
 Praha Kolovraty
 Říčany
 Světlá
 Staračice
 Mirošovice
 Mirošovice u Prahy
 Srdčobany
 Pyčely
 Čerčany
 Mrač
 Benešov u Prahy

JE OBYVATEL ZLÁMANÉ LIHOTY ZLÁMANÝ LHOŤAN?

Žáci tu provádějí analogii a zobecňování. Analogicky podle slov existujících v češtině vytvářejí nová fiktivní slova a zobecňují, kterými příponami se v češtině tvoří názvy obyvatelské, názvy přechýlené, názvy prostředků a míst. Je to příprava na práci se slovtvornými kategoriemi ve vyšších ročnících.

Žáky bychom měli vést i k pochopení toho, že některé přípony jsou mnohoznačné.

- Příponou - ka se tvoří
- slova zdobnělá *ručka*,
 - slova přechýlená *učitelka*,
 - slova označující děj nebo věc dějem vzniklé - *sbírka*.

Stejně tak by měli pochopit i synonymii přípon, tj. to, že některý význam je vyjádřen různými příponami, např. jména vlastností mohou být vyjádřena příponami *-ost (moudrost)*, *-ota (slepota)*, *-oba (staroba)*.

Při práci s příponami lze využít řadu tvořivých cvičení.

Příklady:
 „Vymýšlení názvů obcí se zaměřením na jedno téma:

Vymyslete jména pro obce, jejichž obyvatelé jsou podezříváni sousedy z holdování dobrému moku. (*Sudovice, Chlastany, Dodňany, Bumbaly, Záchytrany nad Pivínem, Glogovice, Skárovan, Kocovinov*)

Pokuste se formulovat, co vyjadřuje přípona *-atý* u adjektiv *nohatý, vlasatý, pihatý*. (Velkou míru vlastnosti - dlouhé nohy, hodně vlasů, pih.)

Rozdělte slova do tří skupin (podle významu).
divák, dobrák, Moravák, ovčák, chudák, hlupák, pasák, Rakušák, žebrák

- 1) *divák, pasák, žebrák* (jména činitelská)
 - 2) *dobrák, chudák, hlupák* (názyvy nositelů vlastností)
 - 3) *ovčák* (jména konatelská)
 - 4) *Moravák, Rakušák* (jména obyvatelská)"
- (Čechová, M. - Oliva, K.: Hrátky s češtinou. SPN. Praha 1993, s. 40)

III. Koncovkové tvoření

Příkladem koncovkového tvoření jsou slova utvořená koncovkou -í.

listí
listØ
list-
-í

rozkaz
rozkázat
rozkáz-
-Ø, á-a

Dříve se ve slovo tvorbě pokládala část -í za příponu, v morfologii za koncovku. V novém pojetí slovo tvorby je -í koncovka. Dějová podstatná jména jako rozkaz, podraz, výskok apod. jsou utvořena od sloves (rozkázat, podrazit, vyskočit), a to nulovou koncovkou.

IV. Kombinované tvoření

podpatek	bezhlavý
pata	hlava
-pat-	-hlav-
pod- -ek	bez- -ý

V. Tvoření kmenotvornou příponou

sádrovat
sádra
sádr-
-ova(t)

3.3 Rozbor stavby slova

Cíle

Seznámíte se s možnostmi využití animace k porovnání slovo tvorného rozboru a rozboru stavby slova a k pochopení vzájemného vztahu mezi nimi.

Při hledání kořene slova a úplné analýze slova na nejmenší stavební části se žáci často dopouštějí bezmyšlenkového mechanismu. Ve studijním článku vyjadřujeme přesvědčení, že logická úvaha a rozbor slovtvorný jsou nezbytným předpokladem k tomu, aby žák mohl uvědoměle zvládnout rozbor stavby slova. Animace k tomu může vhodně napomoci, ukazuje i vzájemný vztah mezi oběma typy rozborů.

Zatímco rozbor slovtvorný je dynamický, dvojčlenný, **rozbor stavby slova (morfematičtý)** je statický, vícečlenný. Jeho cílem je rozčlenit slovo na nejmenší členitelné stavební části, tzv. **morfémy**.

Při tomto rozboru žák uplatňuje analyticko-syntetický logicko-myšlenkový postup. Využíváme ho při hledání příbuznosti slov a při nácviu určitých jevů pravopisu lexikálního.

Pravopis slova bezzubý si žák osvojí tehdy, když si uvědomí, že ve stavbě slova je předpona bez- a kořen zub, že tedy musí napsat dvě z.

bez - zub - ý
předpona kořen koncovka

K tomu, aby žák správně provedl rozbor stavby slova, měl by nejprve zvládnout rozbor slovtvorný. (Rozvine slovtvorný význam slova - *bezzubý je takový, který je bez zubů.*)

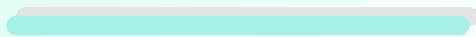

Podívejte se na animaci, která naznačuje, jak slovtvorný rozbor pomáhá správně provést rozbor stavby slova.

Slovtvorný rozbor

Rozbor stavby slova

Přestože je rozbor slovtvorný důležitější pro pochopení logiky jazyka než rozbor stavby slova a jeho zvládnutí je předpokladem pro správné provedení rozboru stavby slova, ve školní praxi se paradoxně začíná rozбором morfematičtým.

Na 1. stupni ZŠ žáci nejprve hledají ve slově **kořen**, tj. část slova společnou všem slovům příbuzným, část před kořenem označí pojmem **část předponová**, část za kořenem označí pojmem **část příponová**.

Kořen je nositelem jádra slovního významu. Když žáci 1. stupně vydělují ve slovech **kořen**, provádějí to často mechanicky, považují za kořen libovolnou část slova, která může existovat samostatně, takže např. ve slově *mlékárna* uvádějí jako kořen *lék*. Rozvinutí slovtvorného významu pomůže žákovi pochopit, proč je takové řešení chybné. (*Mlékárna je místo, kde se vyrábí nebo prodává mléko.*)

Vyčlenění kořene slova bývá na 1. stupni ZŠ intuitivní. Žáci píší pod sebe slova příbuzná a společnou část pak dají do rámečku a označí jako kořen.

Nedostatečné množství nalezených slov příbuzných může vést k chybnému vyčlenění kořene. (Chybně: učitel, učitelka, učit, učitelský, naučit vyučit, doučit, zaučit - společná část -uči-. Správně: učitel, učitelka, učit, učitelský, naučit vyučit, doučit, zaučit, učeň, učební, učebnice - společná část -uč-).

Teprve ve fázi, kdy už si žáci mohou uvědomit celý slovtvorný řetěz, odstraníme intuici a řešení založíme na logické úvaze.

mydlínka je malá *mydlina*, slovo *mydlina* vzniklo od slovesa *mydlit*
- výsledek děje, sloveso *mydlit* vzniklo jako název činnosti od základového podstatného jména *mýdlo*, slovem *mýdlo* slovtvorný řetězec nekončí, *mýdlo* je prostředek k mytí, vzniklo od základového slovesa *mýt*, kořenem ve slově *mydlínka* je tedy *-my-*.

Rozbor stavby slova provádíme vždy od konce slovního tvaru. Na jeho konci stojí tvarotvorné sufixy.

Na konci jmen stojí **pádová koncovka**, někdy může být nulová. Žáci ji poznají tak, že se mění při ohýbání.

Př: řed - i - tel - k - **ou**
řid - i - č - **o**
s - pis - ova - tel - sk - **ý**

U slovesných tvarů mohou být tři typy koncovek:

- a) **osobní** - pones - **eš**, děl - **áte**, trp - **ím**
- b) **rodová** - vychoval - **o**, vychoval - **a**, vychoval - **o**
- c) **infinitivní** - předěla - **t**

Na 2. stupni ZŠ je rozhodně obtížné provádět rozbor stavby slovesných tvarů, zejména těch, které vznikly z kmene minulého, v učebnicích se tedy s rozbohem těchto tvarů žáci nesetkají, je to nepřiměřeně náročné. Není však správné označovat *-l* v přičestí činném jako koncovku (*-l* je nekoncová tvarotvorná přípona).

Ve školní praxi je nutné určité zjednodušující pojetí osobní koncovky. Z hlediska diachronního najdeme ve tvaru *trpím* kmenotvornou příponu *í* a osobní koncovku *m*. Ve škole se však kmenotvorný sufix přítomného kmene pokládá za součást koncovky (tzv. komplexní osobní koncovka: vez - **eš**, pros - **í**, nes - **eme**, vol - **áte**, děl - **ají**, děl - **ejte**).

Přípony mohou být různého druhu.

Slovtvorné přípony jsou slovtvorným prostředkem, kterým se tvoří nová slova. Jak jste mohli vidět už v první animaci tohoto studijního článku, někdy se ve slově tyto přípony hromadí.

želez - **n** - **ič** - **ář** - **sk** - **ý**

Kmenotvorné přípony přiřazují slovo k určitému typu ohýbání.

Jak už bylo řečeno, ve školní praxi splývá kmenotvorná přípona kmene přítomného s osobní koncovkou. V přičestí jsou kmenotvorné přípony kmene minulého před nefinálními tvarotvornými příponami.

Příklad: uč - **i** - l - a děl - **a** - l - i sáz - **e** - n - o

Tyto přípony můžeme najít i ve jménech, v jejichž slovtvorném řetězci lze najít sloveso.

uč - **i** - tel - sk - **ý** vy - chov - **a** - tel - k - a

Z hlediska diachronního najdeme kmenotvorné přípony také u přídavných jmen, odlišují tvrdé a měkké skloňování.

Srovnejte:

mlad - ý - o	jarn - í - o
mlad - é - ho	jarn - í - ho
mlad - é - mu	jarn - í - mu
mlad - é - ho	jarn - í - ho
(mlad - ý - o)	(jarn - í - o)
o mlad - é - m	o jarn - í - m
mlad - ý - m	jarn - í - m

Ve škole však opět pro zjednodušení splývá kmenotvorná přípona s pádovou koncovkou (mlad - **ého**, jarn - **ímu**...).

Předpony jsou buď slovotvorné (u-, při-, vy-, na-, ne-, pře-, do-, za-dělat), nebo tvarotvorné (po-jedu, pů-jdu, po-jed'). Slovotvornými předponami se vytvářejí nová slova, tvarotvorné předpony slouží k vytvoření tvarů futura či imperativu u sloves s významem pohybu.

V následující animaci se můžete podívat na algoritmický postup vhodný pro rozbor stavby slova.

Postup při rozboru stavby slova

Úkol:

Analyzujte odborné a didaktické chyby ve cvičení 3, 4, 5.

3. DALŠÍ BYLINY

U pratety b_linářky jsem si zv_kl brát vážně všechny rostliny, nejenom léčivé b_liny, diviznu nebo pel_něk. Ale jaz_k nás někdy přímo vyz_vá k rozto-milým m_lkám. Když jsem poprvé sl_šel „bab_ka“ a „tetlucha kozi p_sk“, m_slel jsem, že jsou to zlé babizny - baby jagy. Bab_ka je ovšem strom, tetlucha kozi pysk nazýváme jednu jedovatou bylinu. Jiné byliny se naopak mohou bl_sknout jmény pěknými až přep_chově: Laskavec, dobrom_sl. Ne-vypl_vá ze všech těch jmen, že i rostlinky jsou jako živé b_tosti a každá má jinou povahu? Už je zb_tečně netrhám.

a) Jmenujte květinu, kterou máte nejraději, a povězte proč.

(Pro její tvar, barvu, vůni ...)

b) Odůvodněte pravopis a doplňte i/í - y/ý.

c) Přečtete slova, v nichž je část vyznačena barevně. Jak tato slova vznikla?

Slovo bylinářka bylo odvozeno ze základového slova bylina, slovo rostlinka by-lo odvozeno ze základového slova rostlina.

Barevně je vyznačena ta část, která přešla ze slova základového do slova odvo-zeného. Tato část se nazývá slovtvorný základ.

d) Nyní pozorujte, jakou mají tato slova stavbu. Vyznačte kořen a příponové části.

rost/e,	rostlina,	rostlinka
kvet/e,	květina,	květinka

4. Ze slov základových tvořte slova odvozená.

a) Odvozujte slova příponami:

venkov - _____ (-ský, -an, -anka)

ředitel - _____ (-ský, -ka, -na)

stavb/a - _____ (-ař, -ářský)

doručit - _____ (-ovatel, -ený)

5. Doplňte i/í - y/ý a odůvodněte pravopis. Ve slovech vyznačte slovtvorný základ a povězte, čím byla slova odvozena:

Ⓐ příponou, Ⓑ předponou, Ⓒ příponou i předponou.

Nábytek - náb_tková	☒	náb_tkářský	☒				
dobytek - dob_tkář	☐	dob_tkářský	☐	dob_tčí	☐		
povyk - pov_kující	☐	pov_kovat	☐	nepov_kuj	☐		
naděje - nadějný	☐	beznadějný	☐	beznadějně	☐		
laskavý - laskavě	☐	laskavost	☐	laskavec	☐	nelaskavý	☐
mlynář - ml_nářský	☐	ml_nářka	☐	ml_nářova	☐		
cestovat - cestovatel	☐	cestovatelka	☐	odcestovat	☐	přicestovat	☐
červený - červenat se	☐	začervenat se	☐	zčervenat	☐	červeně	☐

Návod k řešení:

Cvičení 3:

Je pravdivé tvrzení, že "slovo bylinářka bylo utvořeno ze základového slova bylina?"

Cvičení 4:

Jsou opravdu všechny přípony v závorkách uvedeny správně?

Cvičení 5:

Je možné říci, že slovo nábytková bylo utvořeno ze slova nábytek?

Bylo slovo nábytkářský utvořeno ze slova nábytek?

Bylo slovo dobytčářský utvořeno ze slova dobytek?

Bylo slovo povykující utvořeno ze slova povyk?

Je správná otázka, jak bylo utvořeno slovo nepovykuj?

Bylo slovo nepovykovat utvořeno ze slova povyk?

Bylo slovo beznadějně utvořeno ze slova naděje?

Je správná otázka, jak bylo utvořeno slovo mlynářova?

Bylo slovo cestovatelka utvořeno ze slova cestovat?
Bylo slovo začervenat se utvořeno ze slova červený?

Slova v čeština vznikají z jiných slov. Slovtvorný rozbor zjišťuje, jak bylo slovo utvořeno na základě jiného slova, resp. jiných slov. Morfemický rozbor (rozbor stavby slova) člení slovo na nejmenší dělitelné stavební prvky, tzv. morfémy. Utvořené slovo je vysvětlitelné pomocí slova základového a má s ním největší část společnou. Část slova vstupující do slova utvořeného se nazývá slovtvorný základ. Slovtvornými prostředky mohou být přípony, předpony, koncovky, kombinovaný formant (předpona a přípona, předpona a koncovka), kmenotvorné přípony a hláskové změny provázející proces tvoření slova. Dějová podstatná jména jako rozběh, výkon, podraz apod. nejsou tvořena předponou, nýbrž nulovou koncovkou.

Literatura

KOLEKTIV, [Rámcový vzdělávací program základního vzdělání](#). Praha: VÚP, 2007. 126 stran.

KOLEKTIV, [Klíčové kompetence v základním vzdělávání](#). Praha: VÚP, 2007. 75 stran. ISBN 978-80-87000-07-6.

BRABCOVÁ, R. a kol. Didaktika českého jazyka pro studující učitelství na prvním stupni základní školy. Praha: SPN, 1990. 183 stran. ISBN 80-04-24251-0.

ČECHOVÁ, M., OLIVA, K. Hrátky s češtinou. Praha: SPN, 1993. 144 stran. ISBN 80-04-25128-5.

ČECHOVÁ, M., STYBLÍK, V. Didaktika češtiny. Praha: SPN, 1989, 251 stran. ISBN 80-04-22439-3.

ČECHOVÁ, M., STYBLÍK, V. Čeština a její vyučování. Praha: SPN, 1998. 264 stran. ISBN 80-85937-47-6.

HÁJKOVÁ, E. - KOČÁRKOVÁ, V. Čeština pro 5. ročník základní školy, Pracovní sešit. Praha: Jinan, 1993.

HÁJKOVÁ, E. - KOČÁRKOVÁ, V.: Čeština pro 5. ročník základní školy A. Praha: Jinan, 1993. 64 stran.

HAUSER, P., ONDRÁŠKOVÁ, K. Základy didaktiky českého jazyka pro první stupeň základní školy. Brno: Vydavatelství MU, 1991. 93 stran. ISBN 80-210-0239-5.

[Osobní data ke kapitole](#)

[Soubory ke stažení](#)

Název souboru

animace_3.kap.notebook
slovotvorne_hnido.swf
ucitelcin.swf
rozbor_stavby_slova.swf
algoritmus.swf

Popis souboru

Animace ke 3. kapitole ve Smart Notebooku
Animace slovtvorné hnízdo - ve formátu flash
Animace slovtvorného rozboru slova učitelčin - ve formátu flash
Animace - rozbor stavby slova - ve formátu flash
Animace - algoritmus při rozboru stavby slova - ve formátu flash

Uložení Změněno

8.2.2011
8.2.2011
8.2.2011
8.2.2011
8.2.2011

Název testu

Autotest 3. kapitola

Cvičný

Ano

Splnit test do:

25.2.2011

[Detail testu](#)